

8. Айб В.Р. Особенности тактики допиту неповнолітніх / В.Р. Айб. – Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoviki.narod.ru/publicacii/Aib6.htm.

9. Шепитько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – Харків: Одиссей, 2003. – 254 с.

10. Профессиональные ответы на важные вопросы: казкотерапія. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: margaritka.ua › skazki/id=23

11. Казкотерапія. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlp-book.com.ua › view_cat.php?cat=6

12. Бердникова А. Казкотерапія / А.Бердникова. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: smart-baby.com.ua › skazkoterapija.html

13. Лозова С.М., Матющкова Т.П. Деякі аспекти отримання, тлумачення та використання невербальної інформації при проведенні вербальних слідчих дій / С.М. Лозова, Т.П. Матющкова // Криміналістичний вісник (Науково-практичний збірник). – К., 2010. – № 1. – 236 с.

14. Курмаева М.А. Тактические и процессуальные особенности участия специалиста-психолога в допросе несовершеннолетних потерпевших и свидетелей на досудовому слідстві / М.А. Курмаева // Вопросы ювиальной юстиции. – 2011. – № 1. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: juvenjust.org › index.php?showtopic=1621

15. Россинская Е.Р. Особенности тактики допроса несовершеннолетних. Криміналістика. Вопросы и ответы. Закон и право. – Москва 1999. – ООО "ИЗДАТЕЛЬСТВО ЮНИТА-ДАНА". 1999. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bibliotekar.ru/criminalistika-3/237.htm

УДК 343.988:159.9

А.Ю. Суровцов

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У НЕПОВНОЛІТЬОГО

У статті розглядається роль жертви у механізмі скоєння злочину. Визначено поняття віктимність. Проаналізовано умови та причини формування віктимної поведінки у неповнолітнього. Розкрито процес віктимного впливу на неповнолітнього. Запропоновані рекомендації, щодо удосконалення системи попередження розвитку віктимності неповнолітніх.

Ключові слова: *віктимність, віктимна поведінка, віктимний вплив.*

В статье рассматривается роль жертвы в механизме совершения преступления. Определено понятие виктимность. Проанализировано усло-

вия и причины формирования виктимного поведения у несовершеннолетнего. Раскрыт процесс виктимного влияния на несовершеннолетнего. Предложены рекомендации, относительно усовершенствования системы предупреждения развития виктимности несовершеннолетних.

Ключевые слова: *виктимность, виктимное поведение, виктимное влияние.*

In the article the role of victim is examined in the mechanism of commission of crime. The concept of victimity is certain. Terms and reasons of forming of victimity conduct are analysed at minor. The process of victimity influence is exposed on minor. Recommendations are offered, in relation to the improvement of the system of warning of development of victimity minor.

Key words: *victimity, victim behaviour, viktin effekt.*

Ще з часів об'єднання людства у первісне суспільство виникла потреба особистого захисту від різного роду посягань на майно, життя та здоров'я особи. З плином часу почались з'являтися держави, які в особі їх очільників взяли на себе зобов'язання захищати своїх громадян від зовнішніх та внутрішніх загроз суспільному ладу. Сьогодні ці правила не змінилися, але рівень знань про механізм скоєння злочину здобутих за останнє століття значно виріс. Розвиток віктимологічних знань надав нам можливість побачити інший бік злочину. Жертва злочину почала відігравати не останню роль у механізмі протиправного посягання. Ми знаємо, що приводом до злочинного посягання і умовою, що полегшує його вчинення, іноді може бути й поведінка потерпілого. Така поведінка особи називається віктимною.

Існує багато напрацювань в науковій літературі та в законодавчих актах щодо правопорушника як суб'єкта злочину. Але, при розслідуванні кримінальних справ та розгляді їх у суді, мало хто звертає увагу на поведінку жертви до скоєння злочинну і в момент його скоєння. Більш того, ніхто не шукає тих причин і умов, які змусили поводитись жертву саме так, а ніяк інакше, до і в момент скоєння злочину. Вивчення віктимної поведінки надасть можливість більш плідно організувати профілактичну діяльність по усуненню провокаційних посягань на потенційних жертв злочинів.

Проблему формування віктимної поведінки вивчали такі видатні вчені як Антонян Ю.М., Дагел П.С., Джужа О.М., Малкіна-Пих І.Г., Моїсєєв Є.М., Мінська В.С., Ривман Д. В., Франко Л.В., Хрістенко В.Є., Шнайдер Г.І. та ін.

Основні дослідження в цій галузі проводились у спектрі формування віктимної поведінки загальними чинниками до яких ми відносимо:

- вплив дорослих на формування віктимної поведінки;
- вплив мікросередовища в якому перебуває дитина і т.ін.

У статті ми розглянемо різні погляди вчених на формування віктимної поведінки шляхом генетичного наслідкування та впливу виховних функцій батьків при соціалізації дитини.

Мета статті полягає у розгляді конструктивних особливостей формування віктимної поведінки у неповнолітніх.

При розгляді питань, які нас турбують нам необхідно надати визначення віктимності, розглянути роль жертви у механізмі скоєння злочину, проаналізувати умови та причини формування віктимної поведінки у неповнолітнього.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають при соціалізації віктимного неповнолітнього.

Предметом дослідження є вплив батьків та мікросередовища на процес соціалізації віктимного неповнолітнього.

У статті використовуються наступні методи дослідження: теоретичний – вивчення та аналіз літератури за проблемою дослідження, системно – структурний для визначення логіки взаємозв'язків у системі елементів формування віктимної поведінки у неповнолітнього потерпілого, формально – логічний для вивчення основ та загальних теорій формування віктимної особистості.

Віктимність окремої особи (індивідуальна віктимність) – це об'єктивно притаманна людині (реалізована злочинним актом або потенційно небезпечна) здатність, схильність стати в певних обставинах жертвою злочину. Залежно від особистісних якостей і поведінки конкретного індивіда ступінь його уразливості може перевищувати середній (підвищена віктимність) або бути нижчим від середнього (мінімізована віктимність) [1].

Віктимність окремої особи є відносним поняттям, оскільки завжди реалізується в певній ситуації, яка є для цього достатньою. Однакові особистісні якості, аналогічна поведінка можуть привести до різних наслідків залежно від конкретної ситуації (зовнішніх обставин, характеристики злочинця тощо). Іншими словами, необхідно розрізняти віктимність особисту і ситуативну.

Віктимізація – це процес реалізації віктимних потенцій у завданні шкоди і результат цього процесу. Віктимологічні складові механізму злочину складні й різноманітні і тому в цьому механізмі ролі злочинця й жертви іноді так переплітаються, що відмінність між ними малопомітна і тільки випадок вирішує, хто стане жертвою, а хто – злочинцем.

У реалізації віктимних потенцій жертви певну роль відіграє взаємодія її суб'єктивних якостей і зовнішніх обставин. Ступінь віктимності особи є результатом поєднання ситуативного та особистого компонентів. Тому, як правило, шкода, яку завдано жертві, є наслідком реалізації особистої і ситуативної віктимності [1].

Віктимологія вивчає жертву щодо її морально-психологічних і соціальних характеристик, що впливають на її уразливість, і ситуації, що передують злочину, а також ситуації безпосереднього вчинення злочину. Це дає змогу отримати відповіді на запитання, як у цих ситуаціях, у взаємодії з поведінкою злочинця поведінка жертви виявляється криміногенно-провокуючою.

Роль жертви у кримінологічному механізмі злочину може бути найрізноманітнішою – від нейтральної до максимально провокуючої злочинця на скоєння злочину. Особливе віктимологічне значення має провокуюча поведінка жертви внаслідок її високого віктимного потенціалу. Дуже часто така поведінка є приводом і джерелом конфлікту.

Жертві може бути завдано шкоди і в результаті її необачливих дій, неадекватної оцінки ситуації, а через це й неправильної поведінки. До ситуацій, коли в результаті поведінки жертви створюється об'єктивна можливість вчинення злочину, належать також відсутність необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, відсутність опору діям злочинця.

Та цікавою, є думка що індивід не набуває віктимності у процесі життєдіяльності, а є віктимним з моменту народження і до смерті – він не може не бути не віктимним, оскільки живе в суспільстві, де не ліквідована злочинність, отже, існує об'єктивна можливість стати жертвою злочину [1].

До того ж, віктимогенний потенціал являє собою таку систему властивостей індивіда, групи або організації, що створює небезпеку злочинних діянь. Віктимогенний потенціал або віктимологічна дисфункція є видом внутрішньої неадекватності елементів культурного стандарту – як у статичному, так й у динамічному стані [2, с. 73].

До базових понять віктимології (як загальної, так і кримінальної) відносяться віктимність і віктимізація. Віктимність або віктимогенність – це набуті людиною фізичні, психічні й соціальні риси й ознаки, які сприяють її перетворенню в жертву (злочину, нещасного випадку, деструктивного культу й т.д.). Віктимізація – процес набуття віктимності [3, с. 15].

Якщо, віктимізація це процес набуття віктимності, то чи не набувається ця віктимність в процесі соціалізації людини?

Соціалізація - процес присвоєння людиною соціального набутого досвіду, зокрема системи соціальних ролей.

Психологи вважають, що людина стає особистістю у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, відображення навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, стандартів поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне "обличчя", називається соціалізацією [2, с. 93]. Якщо особистість злочинця є дефектом соціалізації, що формується поступово то і особистість потерпілого поступово набуває і відіграє свою соціальну роль, яка з часом може її привести до жертви злочину.

На нашу думку, дійсно віктимізація конкретної особи розвивається при набутті людиною соціального досвіду. При отриманні досвіду, особа починає відігравати власну, окрему роль в суспільстві. Певні, негативні перш за все виховні чинники, які закладаються у процесі соціалізації можуть спровокувати розвиток віктимних якостей.

Для успішної соціалізації, за Д. Сметзером, необхідна дія трьох фактів: сподівання, зміна поведінки та прагнення відповідати цим сподіванням. Французький психолог Ж. Піаже, зберігаючи ідею різних стадій у розвитку особистості, наголошує на розвиток пізнавальних структур індивіда й їхній наступній перебудові в залежності від досвіду і соціальної взаємодії. Ці стадії змінюють одна іншу у визначеній послідовності: сенсорно-моторна (від народження до 2 років), операційна (від 2 до 7), стадія конкретних операцій (з 7 до 11), стадія формальних операцій (з 12 до 15) [5, с. 45].

При проходженні дитиною стадій розвитку особистості важливо не допустити психологічного травмування. Це може привести до розвитку у дитини комплексів та фобій. Дитина, яка має зазначені відхилення, привертає до себе увагу як з боку дорослих так і однолітків. Наявність у дитини комплексів та фобій призведе до формування у неї незрозумілої, небажаної поведінки в соціумі. Така поведінка при певних обставинах може привести до віктимізації дитини.

Кожна людина підсвідомо прагне до самозахисту, пристосування виживати в тих чи інших умовах. Дитина, яку не будуть розуміти однолітки чи дорослі, рано чи пізно, почне проявляти агресію або замкнеться у собі. Така поведінка дітей часто проявляється під час шкільних занять або в гуртках. Дрібні бійки та хуліганські вчинки

щодо своїх однолітків сьогодні – повсякденна річ у школі. Навіть є термін, який означає подібні дії – булінг.

Булінг (від англ. *bully* – задирати, залякувати) – агресивне переслідування одного зі членів колективу (особливо колективу школярів і студентів) з боку інших членів колективу або його частини. Як прояв булінгу фахівці розцінюють образи, погрози, фізичну агресію, постійну негативну оцінку жертви і її діяльності, відмова в довірі й делегуванні повноважень і т.д.

Тому при вихованні дітей потрібно звертати увагу на їх потреби. Кожна дитина має свій, власний спосіб привернення уваги батьків, або інакше – створює свою власну систему спілкування з навколишнім середовищем. Причому це відбувається досить спонтанно: дитина сама по собі не знає, що добре, а що погано. Вона просто щось робить. У залежності від її діяльності, результатів, а також ситуації виникає певна реакція тих, хто її оточує. Батьки й інші дорослі часто дають ту чи іншу оцінку тому, що відбувається. Причому найчастіше це оцінка не вчинкам дитини, а їй самій. Тому, якщо одні вчинки (наприклад правильні) не викликають очікуваної реакції батьків і не привертають їхньої уваги, а на інші батьки реагують, то у дитини закріплюється прагнення робити ті вчинки, на які є реакція батьків. Ця реакція не обов'язково повинна бути позитивною. Головне, що вона є, і це означає, що в дитини закріплюється стереотип тієї чи іншої поведінки, як джерела, що дає можливість одержати увагу близьких. А отже, часто і стереотип власних стосунків з тими, хто її буде оточувати у майбутньому. Причому змінити його надзвичайно важко.

Як вже зазначалось, процес соціалізації починається від народження, але при дослідженнях людського інтелекту американський дослідник Л. Рон Хаббард писав, що ми були змушені визнати той факт, що клітина плоду робить запис. При глибших дослідженнях з'ясувалося, що записують інформацію й клітини ембріону. І черговим відкриттям було виявлення такого запису в клітинах зиготи – інакше кажучи, з моменту зачаття [7, с. 176].

Неабияку роль у вітимізації неповнолітнього відіграють батьки, задовго до того, як діти починають говорити, вони знайомляться зі своєю культурою і мовою, коли чують мову батьків або тих, хто про них турбується; мова завжди включена в соціальний контекст, і тому на неї сильно впливають такі фактори, як належність до соціального класу й етнічної групи [6, с.53].

М. Р'юз у праці "Соціобіологія: смисл або безглуздя?" (1979 р.) підкреслював, що ми успадковуємо етику й моральні почуття саме біологічними каналами [6, с. 65].

Результати відповідних досліджень свідчать про те, що вплив факторів середовища на спадкове в людині створює широкий діапазон людських індивідуальностей; внесок кожного з них у формування психічних функцій, рис і явищ дуже різноманітний. Ідеться про те, що процесам людського пізнання, психіки та свідомості притаманні такі властивості, як спрямованість, організованість і структурованість. Психогенетика, як наука, вивчає саме закономірності формування фенотипового різноманіття психологічних і психофізіологічних особливостей людини як результат взаємодії спадкового в людини і навколишнього середовища. Спадкове в цьому контексті розуміється як фактор, детермінуючий якості особистості: "усі ці механізми визначені генетичною програмою і склалися в ході еволюції" [6, с. 68].

Таким чином, ми вважаємо що умови і причини формування віктимної поведінки у неповнолітнього залежать від генетичної спадковості та процесу соціалізації, який починається з моменту народження.

Виходячи з вищесказаного необхідно визначитись яким чином можна допомагати неповнолітнім, які потрапили у віктимну групу ризику та хто буде займатись реабілітацією дитини потерпілої від протиправного посягання?

Нажаль, можемо констатувати, що батьки, які беруть на себе місію, попередження психічних розладів у своїх дітей, який став жертвою злочину не можуть вчасно виявити перші ознаки посттравматичного стресу. Наслідки таких зволікань і самолікування можуть бути самими різними. Тому, перший психологічний огляд потрібен всім дітям, які зазнали протиправного посягання або викликають підозру по віктимності.

У разі неможливості попередити злочин, держава повинна забезпечити компенсування шкоди для потерпілої сторони та відновити ті суспільно-психологічні відносини, які існували до скоєнням правопорушення.

Крім того ми вважаємо, що для жертв насильства необхідно передбачати оплату медичних послуг та надавати додаткову компенсацію за біль і страждання, а також покривати видатки, не забезпечені системою соціального забезпечення.

Таким чином, ми пропонуємо створити базову модель системи ювенальної юстиції куди віднести, наступні інстанції: соціальну (усуває злиденність сім'ї, проводить відновні заходи вирішення конфліктів, збирає сімейні конференції, проводить інформаційно-агітаційну пропаганду і т.ін.); медичну (яка визначає шкоду, заподіяну дитині, і надає їй психіатричну допомогу); психологічну (забезпечує психологічне здоров'я); віктимологічну службу (забезпечує невідкладну допомогу дітям-жертвам злочинного посягання та домашнього насилля, передає їх справи у правові і медичні органи); міліцію (виявлення насилля в сім'ї і т.п.); ювенальні суди (забезпечує спеціалізоване правосуддя) та ювенальні пенітенціарні установи (забезпечення ресоціалізації дітей правопорушників).

Використана література:

1. Віктимологія: загальне поняття й історія розвитку. Основні поняття віктимології (жертва, потерпілий, віктимність, віктимізація). [електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1653.html
2. Курс кримінології. Загальна частина : підруч. / О.М. Джу́жа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джу́жи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
3. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога / Малкина - Пых И.Г. – М.: Эксмо., 2006. – 1007 с.
4. Кондаков И.М. Электронный: Психологический словарь / Кондаков И.М., 2000.
5. Шинкаренко О.В. "Проблеми соціалізації особистості підлітків". Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Проблеми протидії злочинності неповнолітніх", Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС 20 – 21 квітня 2006 року.
6. Девіантна поведінка: сучасна парадигма: Монографія / Н.В. Кі́венко, І.І. Лановенко, П.В. Мельник; за заг. ред. Н.В. Кі́венко. – Ірпінь.: Академія державної податкової служби України, 2002. – 240 с.
7. Рон Хаббард Л. Дианетика: современная наука о разуме / Рон Хаббард Л. – М.: Нью Эра, 2002. – 608 с.